

JERZY JÓZEF KOPEĆ CP
Lublin

LWOWSKIE ŚRODOWISKO KATECHETYCZNE A POCZĄTKI RUCHU LITURGICZNEGO W POLSCE

Na przełomie XIX i XX w. ujawniły się w Kościele symptomy odnowy życia religijnego, które streszczało znane motto św. Piusa X *instaurare omnia in Christo* (odnowić wszystko w Chrystusie). Korespondowało z nim ożywienie chrześcijańskiej myśli filozoficznej i teologicznej oraz doktryny społecznej, a także rodzące się zrozumienie dla Kościoła jako żywej społeczności wiernych. W budowaniu tego wzorca odwoływano się do ideałów starochrześcijańskiego życia w Kościele pierwotnym, usiłując przez naukowe ich rozpoznanie znaleźć podstawy dla zasad formacji i aktywizacji wiernych przez katechezę, modlitwę i sprawowane formy kultu liturgicznego.

Ten trend do pogłębiania życia religijnego duchowieństwa i wiernych można śledzić także w lwowskim środowisku teologicznym, które skupione wokół Wydziału Teologicznego miejscowego uniwersytetu było w pozbawionej państwowości Polsce najbardziej koncepcyjnym kręgiem myśli pastoralnej. Inicjatywom tym patronował abp Józef Bilczewski (1860-1923), wprowadzając w życie liturgiczne reformy Piusa X, a zwłaszcza papieskie dekrety o wczesnej i częstej komunii św. Pasterz ten postulował także liczne reformy społeczne, prowadził szeroką działalność dobroczynną i wspierał wszelkie próby reformy nauczania religii i ugruntowania jej zasad w pluralistycznej społeczności swojej diecezji. Pod patronatem Bilczewskiego powstały we Lwowie kościelne periodyki: „Gazeta Kościelna” (1893 r.), „Miesięcznik Katechetyczny i Wychowawczy” (1911 r.) oraz „Przegląd Teologiczny” (1920 r.).

Naukową wartość miały także własne prace abpa Bilczewskiego o archeologicznych śladach i formach życia społeczności starochrześcijańskiej, a zwa-

szcza o fundamencie jej duchowej siły, którą była Eucharystia¹ Zarówno abp Bilczewski, jak i liturgista, biskup płocki Antoni Julian Nowowiejski (1858-1941)², czy profesor dogmatyki na Uniwersytecie Lwowskim, a później także biskup tarnowski Franciszek Lisowski (1878-1939)³ stali na stanowisku, że poznaniu bogactwa tekstów i obrzędów liturgicznych winno towarzyszyć uczucie wiary, miłości i uwielbienia Boga. Składając bowiem Bogu doskonały kult, sam chrześcijanin ma całkowicie oddać się Chrystusowi, aby w Nim oddać chwałę należną Ojcu Niebieskiemu. Sprawowaniu zaś czynności liturgicznych ma towarzyszyć duch rozmodlenia, jak to dobitnie stwierdzał ówczesny liturgista jezuita Michał Gatterer (1862-1944): „Chodzi o wnikanie w ducha czynności liturgicznych. Czynność liturgiczna jest tylko symbolem, znakiem czegoś wewnętrznego, duchowego, będącego duszą liturgii. Czynności liturgiczne wyrażają religijne afekty, wewnętrzne nabożeństwo. Chodzi o to, by wewnętrzną treść czynności liturgicznych ująć umysłem i sercem”⁴. Te założenia austriackiego liturgisty z Innsbrucka powszechnie akceptowano w kręgu lwowskich katechetów i pastoralistów, z których większość otrzymała swoją formację teologiczną na wydziałach teologicznych Rzymu, Austrii lub Niemiec.

---

¹ Główne dzieła apba J. Bilczewskiego: *Archeologia chrześcijaństwa wobec historii Kościoła i dogmatu*, Kraków 1890; *Eucharystia w świetle najdawniejszych pomników piśmiennych, ikonograficznych i epigraficznych*, Kraków 1898; *Małżeństwo w dawnych chrześcijańskich pomnikach*, Kraków 1899; *Nowe akta do historii prześladowanych i praktyk pokutnych*, Lwów 1900. Por. R. D z w o n k o w s k i, *Bilczewski Józef abp*, w: *Encyklopedia Katolicka*, red. F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski, t. II, Lublin 1976, kol. 558-559; H. E. W y c z a w s k i, *Bilczewski Józef*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, red. H. E. Wyczawski, t. I, Warszawa 1981, s. 157-163 (dalej: SPTK).

² Podstawowe dzieła liturgiczne J. A. Nowowiejskiego: *Ceremoniał parafialny. Przewodnik liturgiczny dla duchowieństwa pasterstwem dusz zajętego*, Płock 1931⁷; *Wykład liturgii Kościoła katolickiego*, t. I-IV, Warszawa-Płock 1893-1916; t. V: *Msza Święta*, cz. 1-2, Płock 1993. Por. J. D e c y k, *Arcybiskup Nowowiejski jako liturgista*, Warszawa 1974 (mps Ar ATK), s. 7-21; R. K a m i ń s k i, *Duszpasterstwo liturgiczne w ujęciu Arcybiskupa A. J. Nowowiejskiego*, „*Studia Płockie*”, 10(1982); M. G r z y b o w s k i, *Nowowiejski Antoni Julian*, SPTK VI, 566-574.

³ Ważne dzieła bpa F. Lisowskiego: *Słowa ustanowienia Najśw. Sakramentu*, Lwów 1912; *Przeistoczenie*, Lwów 1913; *Charakter sakramentalny*, Lwów 1916. Por. L. G r z e b i e ń, *Lisowski Franciszek (1878-1939)*, SPTK VI, 338-339.

⁴ M. G a t t e r e r, *Das liturgische Tun*, Innsbruck 1926, s. 1.

ZWIĄZEK KSIĘŻY KATECHETÓW W ARCHIDIECEZJI LWOWSKIEJ I JEGO INICJATYWY LITURGICZNE

Ożywienie życia religijnego w Kościele podczas pontyfikatu Leona XIII (1870-1903) i Piusa X (1903-1914) znalazło wyraz w zainteresowaniu problematyką katechezy szkolnej i jej organizacji powiązanej z troską o lepszą metodę jej nauczania, przygotowania nowych katechizmów i podręczników do nauczania religii oraz podnoszenia kwalifikacji samych katechetów. Ten nurt, zwany ruchem katechetycznym, pojawił się w Polsce najpierw w Galicji. Zachętą do jego powstania był I Zjazd Katechetyczny zwołany w Krakowie w 1895 r. przez byłego katechetę ks. Juliana Bukowskiego (1837-1904)⁵. Na zjeździe tym wysunięto propozycję zreformowania religii i wychowania etycznego oraz wskazano na potrzebę współpracy samych katechetów i wydawania czasopisma katechetycznego. Ten ostatni cel realizował od r. 1897 znany teoretyk katechetyki ks. Walenty Gadowski (1861-1956)⁶, rozpoczynając wydawanie w Tarnowie „Dwutygodnika Katechetycznego i Duszpasterskiego” (1897-1910). Także dzięki staraniom ks. Gadowskiego na wzorach bawarskiego (Monachium 1897 r.) i wiedeńskiego (1898 r.) Związku Katechetów powstał w Galicji w r. 1898 na zgromadzeniu katechetów w Krakowie Związek Księży Katechetów p.w. św. Jana Kantego (ZKK). Oddział tego związku we Lwowie powołali 20 XI 1899 r. katecheci miejscowych szkół średnich, wydziałowych i ludowych. Organizatorem tego spotkania był ks. Aleksander Józef Pechnik (1854-1935) nauczyciel IV Gimnazjum we Lwowie, a później, od r. 1907, redaktor „Gazety Kościelnej”, zaś w latach 1911-1921 wydawca i redaktor „Miesięcznika Katechetycznego i Wychowawczego”⁷. Prezesem koła ZKK we Lwowie został ks. Władysław Jougan (1855-1942), katecheta III Gimnazjum we Lwowie, profesor homiletyki i autor licznych podręczników szkolnych z historii Kościoła, liturgiki i dogmatyki⁸. Wiceprezesem ZKK został ks. Pechnik, który nie tylko przyczynił się do powstania jego oddziału w archidiecezji lwowskiej, ale ułożył także statut tego związku.

---

⁵ R. B e n d e r, *Bukowski Julian ks.*, EK II, 1190.

⁶ P. P o r e b a, *Gadowski Walenty (1861-1956)*, SPTK V, 417-419; t e n ż e, *Gadowski Walenty ks.*, EK V, 800-801.

⁷ C. L e c h i c k i, *Pechnik Aleksander Józef (1854-1935)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. XXV, Kraków 1980, s. 536-537 (dalej: PSB); L. G r z e b i e ń, *Pechnik Aleksander Józef*, SPTK VI, 630-643.

⁸ J. Z i e l i ń s k i, *Jougan Władysław Alojzy (1855-1942)*, PSB XI, 301; K. P i ę t k a, *Jougan Władysław Alojzy (1855-1942)*, SPTK V, 616-619.

Członkami związku mogli być katecheci i kapłani zajmujący się sprawami wychowania religijnego, krzewieniem idei katolickiej pedagogiki, popieraniem instytucji i samych inicjatyw katechetycznych, wydawaniem pism o treści religijnej, organizowaniem duszpasterstwa dzieci i młodzieży oraz podnoszeniem kwalifikacji zawodowych samych katechetów⁹. Członkowie Związku wraz z abpem Bilczewskim gorliwie szerzyli kult Najświętszego Sakramentu, a później dekrety eucharystyczne Piusa X. Już od 22 XII 1901 r. zaczął wychodzić we Lwowie miesięcznik „Adoracja Najświętszego Sakramentu”, którego redaktorem był ks. Stanisław Narajewski (1860-1943), profesor etyki i kerygmatyki na miejscowym uniwersytecie¹⁰. Od 1915 r. miesięcznik przyjął nazwę „Głos Eucharystyczny”, a jego redaktorami już wcześniej byli moralista ks. Zygmunt Lenkiewicz (1845-1913)¹¹ i pedagog ks. Mateusz Jeż (1862-1949)¹².

Od początku swego istnienia ZKK skupiał w swoich szeregach profesorów kierunków pastoralnych Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie. Sukcesywnie także wzrasta ilość katechetów jako jego członków. I tak w r. 1900 było ich 28, w 1907 – 35, a w 1914 – 100¹³. Na zebraniach ZKK przedkładano ważne inicjatywy duszpasterskie. I tak na zebraniu 2 I 1900 r. ks. Jougan w referacie: *Jedność w szkolnych praktykach religijnych* postulował ujednolicenie nauczania religii w podobnych typach szkół oraz zachowywanie tych samych form liturgicznych w duszpasterstwie dzieci i młodzieży. Wśród szczegółowych zagadnień do realizacji znalazły się propozycje, by kościelnym nabożeństwem rozpoczynał się i kończył każdy rok szkolny podobnie jak odmówienie modlitwy poprzedzałoby i kończyłoby każdy dzień nauki w szkole. Referent postulował dalej, by w każdą niedzielę i święto nakazane odprawić dla uczniów specjalną mszę św., w czasie której winni oni modlić się z książeczek do nabożeństwa przeznaczonych dla młodzieży. Zalecał przy tym, by także nauczyciele i katecheci byli obecni na tej mszy św.¹⁴, pod-

⁹ Statut Związku Księży Katechetów pod wezwaniem św. Jana Kantego, „Dwutygodnik Katechetyczny”, 3(1899), nr 17, s. 348-354 (dalej: DK).

¹⁰ K. L e w i c k i, *Narajewski Stanisław*, PSB XXII, 524-525; L. G r z e b i e ń, *Narajewski Stanisław (1860-1943)*, SPTK VI, 529.

¹¹ C. L e c h i c k i, *Lenkiewicz Zygmunt*, PSB XVII, 59-60; B. K u m o r, *Lenkiewicz Zygmunt (1845-1913)*, SPTK II, 504-505.

¹² L. G r z e b i e ń, *Jeż Mateusz (1862-1949)*, SPTK V, 599-603.

¹³ W. G u d z, *Działalność liturgiczno-duszpasterska Związku Księży Katechetów w Archidiecezji Lwowskiej w latach 1899-1922*, Lublin 1983, s. 28 (mps Ar KUL).

¹⁴ *Związek Księży Katechetów*, „Gazeta Kościelna”, 8(1900), nr 2, s. 13 (dalej: GK).

czas której byłaby głoszona egzorta nawiązująca do religijnych potrzeb młodzieży szkolnej. Uczniowie winni cztery razy do roku przystąpić do sakramentów pokuty i ołtarza, spowiadając się wedle możliwości u stałych spowiedników¹⁵

Równie ważne były zalecenia w duszpasterstwie młodzieżowym stawiane przez długoletniego katechetę kilku gimnazjów lwowskich, a od r. 1920 profesora pedagogiki i katechetyki na Wydziale Teologii Uniwersytetu Jana Kazimierza ks. Zygmunta Bielawskiego (1877–1939)¹⁶. Zwracał on uwagę na potrzebę starannego przygotowania dzieci do I komunii św., tak by mogła ona pozostawić ślad na całe ich życie w rozwoju duchowym¹⁷. Te same cele miały spowodować młodzieżowe rekolekcje urządzone co roku w okresie przed Wielkanocą. Winny one trwać trzy dni tak, by młodzież mogła wysłuchać sześciu nauk i przygotować się do godnego przyjęcia sakramentów¹⁸

Wprowadzając w życie nowe formy duszpasterstwa młodzieżowego, katecheci z ZKK dokładali starań, by udoskonalić program religijnego wychowania i nauczania w szkołach państwowych¹⁹ i prywatnych zgodnie z postulatami Kościoła i ruchu katechetycznego. Za najbardziej pilną sprawę ZKK uznawał intensywną i programową katechezę w szkole, kościele i w nauce prywatnej. Postulował przy tym przygotowanie jednolitych programów katechetycznych i opracowanie podręczników do nauki religii, a także propagowanie dobrych modlitewników i śpiewników kościelnych w języku ojczystym. Oceniając sytuację religijną w r. 1901 jeden z członków ZKK pisał: „W samym dziele nauczania religijnego nie mamy jeszcze jednolitych planów, nie mamy jeszcze potrzebnych podręczników, brak jakiegokolwiek instrukcji urzędowej, brak wskazówek z powagi kościelnej i odpowiednich podręczników w zakresie katechetyki i metodyki”²⁰.

W kołach ZKK nie znalazł uznania postulat (m.in. ks. Gadowskiego) oparcia nauczania religii całkowicie na katechizmie we wszystkich klasach szkoły podstawowej i średniej. Związek popierał stanowisko, by nauczanie religii w szkole podstawowej obejmowało takie przedmioty, jak: katechizm, historia

¹⁵ Związek Księży Katechetów, tamże, nr 4, s. 54.

¹⁶ A. G e r s t m a n n, *Profesor i katecheta*, „Miesięcznik Katechetyczny i Wychowawczy”, 28(1929), s. 242-246 (dalej: MKW); P. P o r ę b a, *Bielawski Zygmunt*, EK II, 532; L. G r z e b i e ń, *Bielawski Zygmunt (1877-1939)*, SPTK V, 101-104.

¹⁷ *Przygotowanie do spowiedzi i Komunii św*, Lwów 1912, s. 36.

¹⁸ T e n ż e, *Kształtowanie woli u małych dzieci*, Lwów 1912, s. 17.

¹⁹ A. P e c h n i k, *Dodatnie i ujemne strony szkół państwowych*, DK 4(1900), nr 1, s. 3.

²⁰ *Ze Związku Katechetów*, GK 9(1901), nr 7, s. 84.

biblijna i liturgika, zaś w szkole średniej: historię Kościoła, dogmatykę i etykę. Dla tych także celów przygotowano stosowne pomoce naukowe, które miały służyć zarówno katechetom, jak i uczniom. W przygotowanie podręczników ze wspomnianych wyżej dziedzin nauczania religii włączyli się czynnie księży z ZKK²¹. Nowsze pomoce dla wykładu liturgiki zarówno dla szkół podstawowych, średnich, jak i seminariów nauczycielskich opracowali ks. Jougan²² i ks. Gerard Szmyd (1885-1938)²³. Trzeba tu nadmienić, że powyższe opracowania, w których starano się podać historyczno-duszpasterską wiedzę o liturgii były wzorem przy redagowaniu dla celów katechetycznych późniejszych podręczników liturgiki ks. Mieczysława Dybowskiego (1885-1975)²⁴ czy ks. Józefa Rychlickiego (1880-1951)²⁵.

Znaczące były zasługi lwowskiego oddziału ZKK przy wypracowywaniu programów nauczania religii w różnych typach szkolnictwa podstawowego, średniego i wyższego. Zagadnienie to podnosił już w 1903 r. prezes Związku ks. Bielawski, określając misję katechetyki, którą stanowi: „Umiejętność, która katechetom, posłannikom Chrystusa i Kościoła podaje zasady naukowe o celu, istocie, środkach i metodach religijno-moralnego wychowania młodzieży chrześcijańskiej, od najwcześniejszych lat dzieciństwa aż do okresu pełnego rozwoju jej życia religijnego”²⁶.

Od początku swego istnienia ZKK stał na stanowisku, że katecheza winna być ściśle powiązana ze znajomością Biblii i liturgii. Powielano tu stanowisko abpa Bilczewskiego, wypowiedziane 4 II 1907 r. we Lwowie na rozpoczęcie

²¹ P. P o r ę b a, *Dzieje katechetyki*, w: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, red. M. Rechowicz, t. III, cz. 2, Lublin 1977, s. 154-165.

²² *Liturgika katolicka do użytku w szkołach średnich, uniwersyteckich, seminariach nauczycielskich i szkołach wydziałowych*, Lwów 1895 (udoskonalana i wznawiana wielokrotnie, wyd. 6, Lwów 1926).

²³ *Liturgika katolicka z ilustracjami i dodatkiem. Podręcznik szkolny*, Lwów 1928 (wyd. 4, Lwów 1934) oraz nowy wariant: *Życie chrześcijanina z Chrystusem w Kościele i liturgii. Podręcznik do nauki religii rzymsko-katolickiej dla I klasy gimnazjalnej*, Lwów 1937. Por. L. G r z e b i e ń, *Szmyd Gerard (1885-1938)*, SPTK VII, 225.

²⁴ *Liturgika. Podręcznik do nauki religii dla uczniów kl. I gimnazjum*, Poznań 1937 (aż po wyd. 11 z r. 1958). Zob. Z. C h l e w i ń s k i, *Dykowski Mieczysław ks.*, EK IV, 411-413; M. B a n a s z a k, *Dykowski Mieczysław (1885-1975)*, SPTK V, 332-334.

²⁵ *Liturgiczna Służba Boża. Podręcznik dla młodzieży szkolnej*, Kraków 1946 (aż po wyd. 7 z r. 1949); *Liturgiczna służba Boża. Szkice lekcyjne dla uczących*, Kraków 1946. Por. L. G r z e b i e ń, *Rychlicki Józef (1880-1951)*, SPTK VII, 66-67.

²⁶ Cyt. za: M. M a j e w s k i, *Fundamentalne problemy katechetyki*, Lublin 1981, s. 22. Por. J. S z c z e p a n i a k, *Starania Kościoła rzymsko-katolickiego w Polsce w latach 1918-1927 o nauczanie i wychowanie religijne w szkole*, Lublin 1997 (mps Ar KUL).

kursu katechetycznego, „aby przy nauce religii w szkołach Pismo św. Starego i Nowego Testamentu znajdowało się stale w ręku katechety i uczniów”²⁷ Zwracano tu uwagę, że: „Historia biblijna pozostaje zawsze w najściślejszym związku z nauką katechizmu, ma bardzo ważne zadanie: ożywia i użyźnia naukę katechizmu, czyni go przystępniejszym i zrozumiałym, tym samym zwiększa wpływ na wolę i serce. Opowiadanie biblijne powinno być jasne, żywe i pełne godności”²⁸.

Obecność liturgii w katechezie podkreślił już „Dwutygodnik Katechetyczny”, wprowadzając na stałe dział *Liturgika*, poświęcony informacjom o chwale Bożej czy publikując konspekty katechez poświęconych przygotowaniu do I komunii św. lub do sakramentu bierzmowania²⁹ Problematyka ta powraca często na łamach „Miesięcznika Katechetycznego i Wychowawczego”, którego redaktorem w latach 1911-1921 był ks. Pechnik. Zagadnienie to podjął już w 1917 r. wybitny katecheta gimnazjalny z Zakopanego i organizator Związku Sodalicii Mariańskich Szkół Średnich w Polsce ks. Józef Winkowski, pisząc: „Czas by stare rzeczy liturgiczne wyjąć ze skarbca naszego, wyjąć i ukazać ich piękno i niezmierną głębię” i uczyć młodzież „religii na liturgii i przez liturgię” Odwołując się do praktyki katechezy na Zachodzie, gdzie niejedno półrocze poświęca się na nauczanie liturgiki, ks. Winkowski postuluje, by także w Polsce wśród dyscyplin teologicznych szkoły średniej „na jednym z pierwszych miejsc postawić liturgikę. Od najniższej do najwyższej klasy pogłębiać ją i uczyć pogładowo, nie abstrakcyjnie”³⁰ Autor artykułu odwołuje się tu do stanowiska belgijskiego benedyktyna Maurice Festugière, który pisze: „Liturgia w tej samej chwili, gdy wzywa Jezusa, obejmuje posłannictwo przedłużania w sposób rzeczywisty i zarazem mistyczny Jego obecności, Jego działania i Jego słowa wśród ludzi”³¹. Ks. Winkowski zna także podstawowe hasło ruchu liturgicznego, który twierdził iż w liturgii sprawdza się zasada, że prawo modlitwy jest regułą wiary (*lex orandi est lex credendi*).

W r. 1920 koło lwowskie ZKK przygotowało propozycję wprowadzenia liturgiki do IV klasy gimnazjum, co zaakceptowała także biskupia komisja

²⁷ Cyt. za: G u d z, dz. cyt., s. 44.

²⁸ *Pamiętnik Pierwszego Kursu Katechetycznego we Lwowie*, Lwów 1913, s. 117.

²⁹ Por. W. S a r n a, *Przygotowanie do I Komunii św.*, DK 1(1897), s. 112-114, 181-182, 287-288; t e n ż e, *Przygotowanie do sakramentu bierzmowania*, DK 2(1898), s. 276, 293, 311, 366.

³⁰ *O nauczaniu liturgiki w szkole średniej*, MKW 6(1917), s. 3, 5-6.

³¹ *La liturgie catholique*, Maredsous 1913, s. 113.

katechetyczna. Wywołało to dość gorącą dyskusję, w której stanowisko swe sprecyzował także znany katecheta gimnazjalny ks. Karol Czesznak (1882-1944)³². Ten wykładowca katechetyki i pedagogiki na Uniwersytecie Jana Kazimierza w latach 1925-1939 stwierdza, za tygodnikiem „La Croix”, że „ignorancja liturgiczna jest jedną z przyczyn ignorancji religijnej”. Oceniając zaś sytuację w Polsce, dodaje: „Liturgia u nas jeszcze dotąd jest ogólnie nieznanym i niewyzyskanym, ukrytym skarbcem”³³. Dobrze zorientowany w problematyce ruchu liturgicznego na świecie Czesznak rzeczowo uzasadnił konieczność liturgiki w nauczaniu religii w gimnazjum nie jako jednostronnego pouczenia o obrzędach, lecz głównie jako wprowadzenia ucznia w życie i ducha Kościoła oraz zaprawienia go do modlitwy. Przeciw temu stanowisku wystąpiło koło poznańskie ZKK z ks. Zygmuntem Baranowskim (1884-1966), zalecając traktowanie okolicznościowe liturgiki w pierwszych trzech latach gimnazjalnych łącznie z katechizmem i Biblią.

Stanowisko Czesznaka poparł inny pionier lwowskiej katechetyki, ks. Kazimierz Thullie (1885-1957)³⁴. Był on zdania, że przedmiotem nauczania w kl. IV gimnazjum winna być liturgika nie w rubrycystycznej i suchej formie, a raczej jako życie chrześcijańskie w obrzędach Kościoła. Thullie twierdził przy tym, że: „Wiara chrześcijańska znalazła swój wyraz i niejako skryształizowanie się w liturgicznych modlitwach, obrzędach i symbolach. Dlatego też nauka liturgii wypływa z nauki wiary, stanowiąc jej uzupełnienie”³⁵. Zarówno poglądy ks. Czesznaka, jak i stanowisko ks. Thullie o miejscu liturgii w życiu chrześcijańskim są na tyle nowatorskie, że obydwu tych sławnych katechetów lwowskich i członków ZKK można zaliczyć do pionierów ruchu liturgicznego w Polsce.

KONCEPCJA DUSZPASTERSTWA LITURGICZNEGO WEDŁUG LWOWSKIEGO ODDZIAŁU ZWIĄZKU KSIĘŻY KATECHETÓW

Lwowski krąg katechetów włączył się czynnie w ożywienie życia religijnego diecezji, promując nowe formy nauczania religii i kerygmatu kościel-

³² S. P a w l i n a, *Czesznak Karol*, EK III, 641-642; L. G r z e b i e ń, *Czesznak, Czesznak Karol (1882-1944)*, SPTK V, 246.

³³ *Nowy plan nauki religii dla szkół średnich*, MKW 10(1927), s. 137.

³⁴ L. G r z e b i e ń, *Thullie Kazimierz (1885-1957)*, SPTK VII, 311-312.

³⁵ *O metodzie nauczania liturgiki w klasie IV gimnazjum według nowego programu*, MKW 14(1925), s. 315-318.

nego o wczesnej i częstej komunii św.³⁶ Nawiązując do stadiów rozwoju religijnego młodzieży³⁷, lwowscy członkowie ZKK wnosili także twórczy wkład w ogólnopolską dyskusję nad programami katechezy w szkole, nad treścią nauczania tej dyscypliny oraz metodyką pracy religijno-formacyjnej z dziećmi i młodzieżą, a także nad przygotowaniem licznych pomocy dydaktycznych dla nauczania religii w szkołach państwowych i prywatnych. To w tym także środowisku dostrzeżono prawdę, że katecheza winna być oparta na Biblii³⁸ oraz organicznie związana z liturgią. W 1911 r. katecheta ks. Szczepan Szydolski (1872-1967)³⁹, później profesor apologetyki Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, zastanawiał się nad wymową tekstów i obrzędów mszalnych w katechezie i duchowym życiu młodzieży⁴⁰. Zgadzano się przy tym, że liturgia, uwzględniając rozum, serce i uczucia, buduje społeczność Kościoła. Dlatego już w 1916 r. wybitny teoretyk katechezy, ks. Bielawski wzywał do „zaprawiania dzieci do pobożnego uczestnictwa w ofierze Mszy św.”, a młodzieży zalecał do odmawiania razem z kapłanem modlitwy u stopni ołtarza (*Confiteor*), podobnie jak innych stałych wezwań, (np. *Kyrie, Gloria, Sanctus* czy *Agnus Dei*)⁴¹. Tenże prezes oddziału lwowskiego ZKK odcinał się przy tym od alegoryczno-symbolicznego tłumaczenia Najświętszej Ofiary, proponując rozumienie historyczne i egzegetyczne jej poszczególnych części⁴². Stawiając zaś w centrum liturgicznej formacji młodzieży zagadnienie wychowania eucharystycznego, ks. Bielawski zalecał: „Im młodzież dojrzalsza tym jaśniej i częściej należy podnosić łączność między Eucharystią a życiem”⁴³

---

³⁶ S. Ż u k o w s k i, *Częsta i codzienna Komunia św. w świetle dekretu Kongregacji Soboru z 20 grudnia 1905 i dekretów późniejszych*, Lwów 1909; t e n ż e, *Komunia dzieci w świetle dekretu „Quam singulari”*, Lwów 1911. Por. M. C z e n c z e k, *Recepcja dekretów Piusa X o wczesnej i częstej Komunii św. w Polsce*, Lublin 1986 (mps Ar KUL).

³⁷ H. W e r y ń s k i, *Problem religijny w światopoglądzie i przeżyciach młodzieży*, w: *Psychologia światopoglądu młodzieży*, red. S. Szuman, J. Pieter, H. Weryński, Warszawa-Lwów 1933, s. 390-414.

³⁸ K. T h u l l i e, *Cele i zasady nauczania katechizmu na tle Biblii*, MKW 11(1922), s. 187-196.

³⁹ J. M a n d z i u k, *Szydelski Szczepan (1872-1967)*, SPTK VII, 253-263.

⁴⁰ S. S z y d e l s k i, *Co podają modlitwy i obrzędy Mszy św. katechezie i młodzieży*, MKW 1(1911), s. 432-437, 482-496.

⁴¹ *Zaprawianie dzieci do pobożnego uczestnictwa w ofierze Mszy św.*, MKW 5(1916), s. 264.

⁴² T e n ż e, *O Mszy św.*, MKW 12(1923), s. 83-85.

⁴³ T e n ż e, *Wychowanie eucharystyczne*, tamże, 13(1924), s. 127.

Według nauki ZKK liturgia Kościoła ma swój początek na Kalwarii, gdzie Chrystus spełnił swoją ofiarę, dając swoje życie na okup za wielu. Drugim źródłem liturgii jest Wieczernik, gdzie Pan nasz złożył tę samą ofiarę w sposób bezkrwawy, wydając swoje Ciało i Krew w sposób sakramentalny. Mamy tu echo poglądów jezuita Josepha Krampa (1886-1940). Ks. Bielawski podkreśla także: „Msza św. podobnie jak ofiara krzyżowa jest ofiarowaniem siebie, a nie ofiarowaniem jakiegoś daru różnego od osoby ofiarującej” Dlatego dzieci i młodzież należy pouczać, jak mają się zachowywać w czasie mszy św., wyjaśniając im przy tym znaczenie modlitw mszalnych i obrzędów oraz samego aktu ofiarowania siebie⁴⁴. Dopełnieniem tego najpełniejszego aktu liturgicznego jest udział w uczcie ofiarnej, czyli komunii św. Podczas tego misterium zbawienia wierni winni łączyć swoje intencje z ofiarą Kościoła. Mają oni przestać widzieć w aktach liturgicznych tylko zewnętrzne formy, a powinni zrozumieć, że przez te działania kultowe uczestniczą w życiu nadprzyrodzonym, wysłużonym śmiercią Chrystusa.

Lwowscy członkowie ZKK na swych spotkaniach formacyjnych podnosili systematycznie poziom świadomości liturgicznej. Wśród referentów ZKK znany był zwłaszcza ks. Czesznak, który głosił hasło inicjacji liturgicznej całego duszpasterstwa, mówiąc często o „żywej liturgii i o życiu liturgią” Akcentował on szczególnie społeczny charakter liturgicznych czynności, które sprawiają, iż stajemy w nich przed Bogiem jako zbiorowość, która nie mówi w modlitwie „ja”, ale zawsze „my”. Dlatego chrześcijanie przyjmują komunię św., aby wziąć z sobą w życie Chrystusa i z Chrystusem iść do pracy, iść z Nim między ludzi, aby samemu stać się lepszym, a innym czynić dobro⁴⁵. To właśnie ks. Czesznak jako jeden z pierwszych podkreślał, że w liturgii punkt ciężkości przenoszony jest z indywidualnego kontaktu z Bogiem na społeczny, który później teologia nazwała wspólnotowym. On także akcentował, że Eucharystia tworzy tę wspólnotę i dlatego jest ona symbolem Kościoła. Celem zaś pracy duszpasterskiej w parafii jest z licznych dusz uczynić jedność, która miałaby jedno serce i jedną duszę (*cor unum et anima una*). Parafian ma bowiem łączyć wspólnota kultu, tj. modlitwa liturgiczna i odmawianie psalmów, czyli – inaczej mówiąc – liturgia Kościoła⁴⁶. Zasadniczym rysem tej modlitwy i ofiary liturgicznej jest jej „kolektywny” charakter.

⁴⁴ T e n ż e, *O Mszy św.*, s. 75-81.

⁴⁵ Por. J. K o n o p c z y ń s k a, *Ksiądz Karol Czesznak*, „Tygodnik Powszechny”, 3(1949), nr 48, s. 4.

⁴⁶ W. Ś w i e r z a w s k i, *Sacerdos mysteriis vivens*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny”, 23(1970), s. 133-139.

W społecznej jedności i w społecznym życiu z Chrystusem spoczywały niewyczerpane źródła mocy młodego Kościoła – zauważa ks. Szmyd. Także dziś „siłą tą są święte czynności obrzędowe, w których i przez które Chrystus ciągle żyje w Kościele i ofiarując się nieustannie, składa najwyższą cześć Ojcu niebieskiemu, a członkom swego mistycznego ciała wlewa Swe Boskie życie”⁴⁷

Zarówno Szmyd, jak i Csesznak twierdzą przy tym, że przez liturgię Kościół oddaje w imieniu Chrystusa i wiernych najwyższą cześć Bogu, ale także przez liturgię poświęca i w górę podnosi wszystko, czego chrześcijanin dotknie w swym życiu codziennym. Liturgia więc, będąc ofiarą uwielbienia (*sacrificium laudis*), modlitwą i ofiarą, którą Kościół przez Chrystusa znosi do Boga, jest też źródłem wszelkiego uświęcenia. Ten proces dokonuje się we mszy św., w sprawowaniu sakramentów i sakramentaliów, w modlitwie Kościoła oraz celebracji tajemnicy Chrystusa w roku kościelnym. Już przez swą zewnętrzną szatę działa liturgia na zmysły człowieka, przemawia do serc i unaocznia prawdy Boże, tłumaczy wielkie i niedościgłe tajemnice Boga (*invisibilia Dei*), aby wszyscy poznali prawdziwego Boga – wyjaśnia ks. Bielawski. Sama ona jest katechezą, którą wierni widzą w świętej szacie i uroczystym charakterze misteriiów sprawowanego kultu. Autor podkreśla przy tym szczególną funkcję poznawczą liturgii roku kościelnego, który „przesuwa jakby we wspaniałych obrazach przed oczyma twymi całe życie Pana Jezusa, różne szczegóły życia Matki Bożej i świętych Pańskich i co więcej przedstawia całe dzieło Odkupienia” Z tych faktów płynie praktyczny wniosek dla wierzącego: „Bóg pracuje dla człowieka po to, by człowiek sam mógł pracować nad własnym uświęceniem. Poprzez swe tajemnice rok kościelny wskazuje co w poszczególnych czasach kościelnych, jako dziecko Boże masz czynić, żebyś Boga wielbił a duszę twą coraz bardziej uświęcił”⁴⁸ – pisze ks. Bielawski.

W kręgu lwowskich członków ZKK znane było dobrze sławne zdanie Piusa X, że „liturgia jest pierwszorzędnym i niezbędnym źródłem życia prawdziwie chrześcijańskiego” To hasło bliskie zachodniemu ruchowi liturgicznemu zacytował ks. Thullie, pisząc z emfazą w swoim modlitewniku liturgicznym: „Liturgia to poezja, to czar, to radosne wzloty duszy: Sursum corda [...]. Ona jest źródłem łask. Serce uzdalnia i skłania się chętnie ku

---

⁴⁷ *Liturgika*, Lwów 1934, s. 9.

⁴⁸ *Rok kościelny w życiu chrześcijanina*, Lwów 1930, s. 3.

źródłem łask w liturgii sakramentów świętych. [...] Kochajmy liturgię jak kochamy wszystko co jasne i piękne”⁴⁹

Omówione wyżej poglądy lwowskich katechetów skupionych w ZKK wykazują treściowe paralele między stanowiskiem tego środowiska entuzjastów życia liturgią a hasłami ruchu liturgicznego, rozwijającego się wówczas bujnie w Europie Zachodniej. Dokładając starań, aby zarówno duchowni, jak i świeccy zrozumieli istotę znaków liturgicznych i widzieli w nich działającego Chrystusa, lwowscy członkowie ZKK popierali czynny udział wszystkich członków Kościoła w oficjalnym kulcie, a w katechezie szkolnej akcentowali zwłaszcza rolę mszy św. i kultu Eucharystii, która winna stać się rzeczywistym ośrodkiem życia duchowego wiernych. Upatrując w Eucharystii źródło i szczyt naszego uświęcenia, kładli oni nacisk na zrozumienie tekstów i symboli liturgicznych, co miało przyczynić się do świadomego i pobożnego udziału we mszy św. jako ośrodka życia religijnego wiernych⁵⁰, a dzieciom i młodzieży pozwolić na lepsze uczestnictwo w samej liturgii Kościoła. Już w r. 1905 w szeregach lwowskiego oddziału ZKK powstała myśl, by raz w miesiącu na zebraniach omawiać sprawy liturgiczne. Po r. 1909 Związek poświęcał wiele czasu na przygotowanie specjalnych kazań, katechez, egzort o tematyce liturgicznej, uwypuklając słowa abpa Bilczewskiego: „Eucharystia winna być źródłem i szczytem całej liturgii Kościoła”⁵¹. Wielu członków ZKK ubolewało, że w seminariach duchownych nie ma osobnego wykładu liturgiki, odróżniającej się tematycznie od rubrycystyki. Jej wykłady realizowali od 1921 r. na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Jana Kazimierza pastoralista ks. Adam Gerstmann (1873-1940)⁵² i liturgista ks. Stanisław Szurek (1885-1964)⁵³, a sama liturgika była oddzielona od teologii pastoralnej. Znany zaś pastoralista, ks. Jougan, wskazuje na praktyczne cele tej dyscypliny: „Liturgia Kościoła staje się celem naszego duszpasterstwa a im więcej wiernych doprowadzimy do zrozumienia istoty liturgii Kościoła i godnego w niej uczestnictwa, tym lepiej spełnimy jako duszpasterze swe zadania duszpasterskie. Liturgia Kościoła jest więc źródłem uświęcenia Kościoła”⁵⁴.

⁴⁹ *Życie chrześcijanina w obrzędach Kościoła. Modlitewnik liturgiczny*, Lwów 1925, s. V.

⁵⁰ S. Ż u k o w s k i, *Msza św. jako ośrodek życia religijnego*, Lwów 1930 (przedruk z „Głosu Eucharystycznego”).

⁵¹ *Eucharystia*, s. 298.

⁵² M. R e c h o w i c z, *Gerstmann Adam*, PSB VII, 403-404; P. H e m p e r e k, *Gerstmann Adam ks.*, EK V, 1022; K. P i ę t k a, *Gerstmann Adam (1873-1940)*, SPTK V, 434-436.

⁵³ *Szurek Stanisław (1885-1964)*, SPTK VII, 250-252.

⁵⁴ *Podręcznik teologii pastoralnej wedle najpoważniejszych autorów i orzeczeń kongrega-*

Powstaje teraz pytanie, jak to odkrycie oficjalnych skarbów liturgii Kościoła oraz sensu towarzyszących jej formuł, symboli i obrzędów przeniknęło do duszpasterstwa lwowskiego. Osobne świadectwa o potędze liturgii jako środka chrześcijańskiego formowania życia wiernych znajdujemy najpierw w lwowskim kręgu młodzieżowym: zwłaszcza popularnych wówczas sodalicyj szkolnych i duszpasterstwa akademickiego. Oprócz systematycznej nauki religii oraz odrębnych mszy św. niedzielnych i świątecznych, organizowanych dla młodzieży przez prefektów gimnazjalnych, znaczna jej część włączała się w pracę samowychowawczą, która stanowiła zasadnicze znamię sodalisów. Przy liturgicznej formacji młodzieżowej dostrzeżono wcześniej rolę mszalików, które służyły pogłębieniu uczestnictwa w liturgii oraz pielęgnowaniu życia sakramentalnego i chrześcijańskiej modlitwy. Obok popularnych typów modlitewnika, a później także mszalika ks. Bielawskiego⁵⁵ szczególną wartość miały tu modlitewniki liturgiczne ks. Thullie⁵⁶ i ks. Szmyda⁵⁷. Trzon w nich stanowiły łacińskie modlitwy, antyfony i czytania okresowe z polskim tłumaczeniem oraz bogate wybory z liturgii sakramentów i brewiarza. Pomoce te zaopatrzone w liturgiczne wprowadzenia, z odniesieniem do łacińskich tekstów mszału, formowały nowy typ pobożności, oparty na oryginalnych treściach kultowych. Wzorem dla nich był popularny w ruchu liturgicznym mszał codzienny benedyktyna Gaspara Lefèbvre, przygotowany już w r. 1922, a tłumaczony na liczne języki europejskie. Wariant łacińsko-francuski tego mszału, znany pod popularną nazwą *Lefèbvra*, stanowił także prawdziwe *vademecum* liturgiczne, bez którego zaangażowana religijnie inteligencja nie wyobrażała sobie życia duchowego⁵⁸. Na początku roku szkolnego 1924/25 wydawnictwo Biblioteka Religijna we Lwowie z mandatu kapłana ormiańskiego ks. Adama Bogdanowicza (1898-1939)⁵⁹ rozpoczęło zabiegi o tłumaczenie mszału Lefèbvra. Prośbę w tej mierze do opactwa św. Andrzeja w Brugii poparł świątobliwy apostoł ruchu liturgicznego w Polsce ks. Włady-

---

cji, Lwów 1917, s. 34.

⁵⁵ *Szkoła Chrystusa. Modlitewnik dla starszej dziatwy*, Lwów 1916 (i 1920); *U stóp Jezusa. Modlitewnik eucharystyczny dla dziatwy*, Lwów 1924; *Mszalik dla dziatwy*, Lwów 1929.

⁵⁶ *Życie chrześcijanina w obrzędach Kościoła. Modlitewnik liturgiczny*, Lwów 1925 (warianty dla młodzieży i dorosłych).

⁵⁷ *Mszal Rzymski na niedziele i święta w języku łacińskim i polskim dla użytku wiernych*, Lwów 1935; *Mszal szkolny na niedziele i święta w języku łacińskim i polskim dla użytku młodzieży*, Lwów 1939.

⁵⁸ *Il rinnovamento liturgico*, Catania 1962, s. 23, 85.

⁵⁹ L. G r z e b i e ń, *Bogdanowicz Adam (1898-1939)*, SPTK V, 147-148.

sław Kornilowicz (1884-1946)⁶⁰ Tłumaczenia mszału podjęły się siostry niepokalanki z Jazłowca k. Tarnopola, a od strony liturgicznej kuratelę nad dziełem sprawowali: liturgista ks. Stefan Świetlicki (1889-1965) i muzykolog ks. Henryk Nowacki (1891-1968). Ten mszał łacińsko-polski o objętości ok. 2000 stron ukazał się w 1932 r. w Brugii w drukarni braci Beyart.

Mszaliki odegrały znaczącą rolę w formacji liturgicznej młodzieży i dorosłych, spełniając rolę autoryzowanego modlitewnika i źródła autentycznej pobożności. Pozwalały one zrozumieć teksty mszalne i śledzić akcję misterium Najświętszej Ofiary, akcentując centralną rolę mszy św. i Eucharystii w życiu chrześcijańskim. Formą aktywnego udziału młodzieży i dorosłych stały się od 1925 r. we Lwowie tzw. msze recytowane. Organizowali je gorliwi przedstawiciele sodalicji akademickiej oraz członkowie akademickiego ruchu Odrodzenie, a zwłaszcza krąg studentów tworzących tzw. Akademicki Ośrodek Liturgiczny. Inicjatywom tym patronowali ks. Thullie, wykładowca liturgiki i ojciec duchowy w lwowskim seminarium duchownym ks. Stanisław Szurek (1885-1964)⁶¹ oraz ks. Schmyd. Ten typ mszy ze wspólną recytacją stałych i zmiennych tekstów, należących do ludu, przyjął się także na Tygodniach Społecznych organizowanych przez Odrodzenie w Uniwersytecie Lubelskim (dziś KUL), dzięki poparciu ks. Kornilowicza, który w latach 1922-1930 wykładał w tej uczelni liturgikę i etykę. Dzięki środowisku Odrodzenia msze recytowane dla akademików zaczęto odprawiać także w Krakowie w kościele św. Wojciecha⁶².

Msza recytowana, zwana dialogowaną lub liturgiczną, pobudzała wiernych do bardziej aktywnego współudziału w liturgii. Przyjęła się ona już wcześniej we Włoszech, Belgii, Francji, a nieco później praktykowały ją kręgi ruchu liturgicznego w Holandii, Niemczech i Szwajcarii. Ze szczególną pieczołowitością pielęgnowała mszę recytowaną młodzież gimnazjalna i elitarne kręgi duszpasterstwa akademickiego. We Lwowie ks. Szmyd zainicjował w 1929 r. recytację tekstów mszalnych najpierw na mszach św. z udziałem młodzieży, a potem także dzieci. Dla tego celu przygotował on specjalny podręcznik⁶³, troszcząc się o to, by uczniowie dobrze się modlili i czynnie

⁶⁰ R. W o s i e k, *Kornilowicz Władysław Emil*, PSB XIV, 88-89; T. L a n d y, R. W o s i e k, *Ksiądz Władysław Kornilowicz*, Warszawa 1978; L. G r z e b i e ń, *Kornilowicz Władysław Emil (1884-1946)*, SPTK VI, 141-142.

⁶¹ L. G r z e b i e ń, *Szurek Stanisław (1885-1964)*, SPTK VII, 250-252.

⁶² O działalności Odrodzenia zob. S. Ś w i ą z a w s k i, *Wielki przełom 1907-1945*, Lublin 1989, s. 73-74, 127-130.

⁶³ *Msza św. recytowana. Podręcznik do czynnego uczestnictwa w Najśw. Ofierze*, Lwów

uczestniczyli we mszy św. Recytację prowadzono początkowo po łacinie, ale we mszy św. z udziałem dzieci teksty czytano po polsku. Sam ks. Szmyd przed wprowadzeniem recytacji przez dłuższy czas przygotowywał swoich uczniów. Każda klasa, stojąca w kościele w zwartej grupie, miała swego przewodnika. Jako doświadczony katecheta ks. Szmyd zwracał uwagę na to, by recytacja odbywała się harmonijnie, rytmicznie i z namaszczeniem. Uczestnicy mszy dialogowanej winni łączyć myśli i uczucia z treścią słów i czynności.

Liturgiczne życie religijne w środowisku młodzieżowym miało być antidotum na polskie wypaczenia w duchowości takie jak przerost indywidualizmu, sentymentalizmu czy subiektywizmu. Chodziło o to, by młodzi ludzie doświadczali prawdziwego ducha liturgii, a przy tym nabyli coraz więcej umiejętności współżycia z innymi oraz nauczyli się rozumieć innych ludzi i budować z nimi dobro wspólnoty. Głównym mistrzem takiego doświadczenia liturgii był ks. Kornilowicz, odwołujący się do dzieł takich autorów współczesnych, jak Lefèbvre⁶⁴ czy Romano Guardini⁶⁵. Książki tych ostatnich polecał on akademikom i przedstawicielom inteligencji lwowskiej, mającym odpowiednie przygotowanie językowe. Wraz z o. Jackiem Woronieckim (1878-1949) wskazywał ks. Kornilowicz katolikom świeckim właściwą linię w zdobywaniu podstaw światopoglądowych i dojrzałej osobistej religijności. Ks. Kornilowicz radził swoim lwowskim przyjaciółom zapoznanie się z jeszcze jedną książką, dziełkiem o. Lamberta Beaudouina (1873-1960) – ojca nowoczesnego ruchu liturgicznego⁶⁶. Zarówno dziełko Beaudouina, jak i podręcznik Lefèbvre'a były niezwykle cenne dla lwowskiego ruchu liturgicznego, gdyż zawierały zasady apostolatu liturgicznego realizowane powszechnie w kręgu opactw benedyktyńskich.

1929 (dalsze wyd. 1931, 1933 i 1934). Por. G. S z m y d, *Msza recytowana jako nabożeństwo szkolne*, „Misterium Christi”, 1(1929/30), nr 5, s. 41-42; E. P i o t r o w s k i, *Działalność liturgiczno-duszpasterska ks. Gerarda Szmyda (1885-1938)*, „Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego”, 9(1981), s. 258, 261; t e n ż e, *Książdz Gerard Szmyd (1885-1938)*, „Studia Lubaczoviensia”, 1(1983), s. 120, 122.

⁶⁴ *Liturgia. Jej podstawowe zasady*, Abbayé de Saint-André (Brugia 1929) z przedmową do polskiego wydania ks. Aleksandra Żychlińskiego (1889-1945).

⁶⁵ *Vom Geist der Liturgie*, Freiburg im Br. 1918. Por. R. G u a r d i n i, *O duchu liturgii*, przekład M. Wolicki, Kraków 1996.

⁶⁶ *La piété liturgique*, Louvain 1914; L. B e a u d o u i n, *Modlitwa Kościoła*, przekład S. Koperek, Kraków 1987. Por. J. J. K o p e ć, *Ruch liturgiczny, reforma i odnowa liturgiczna*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny”, 38(1985), s. 269-271.

Typ pobożności liturgicznej jako skarb jakby na nowo odkryty i stopniowo odsłaniany w swoim niezrównanym blasku przekazywali w r. 1925 we Lwowie benedyktyni: Belg André Stoelen i Francuz studyta Lew Gillet, zaś w 1928 r. późniejszy odnowiciel Tyńca o. Karol van Oost⁶⁷ Dopyty benedyktyńskiego ideału odnowy życia religijnego był ważnym impulsem dla liturgicznej odnowy religijnej we Lwowie, związanej z pogłębionym stylem katechezy, duszpasterstwa i apostołatu wśród elit ludzi świeckich.

KIERUNKI RUCHU LITURGICZNEGO WE LWOWIE

Od początku XX w. w kręgu lwowskiego środowiska kościelnego występują symptomy poszukiwań nowych modeli duszpasterskich, otwartych zwłaszcza na katechetyczną formację dzieci, młodzieży i studentów oraz elitarnych kręgów ludzi świeckich. Przewodzili nim wybitni profesorowie uniwersyteccy i katecheci gimnazjalni skupieni w ZKK, z których większość otrzymała swą formację pastoralną na wydziałach teologicznych Rzymu, Austrii czy Niemiec. W rodzimej archidiecezji udzielali się oni naukowo w Uniwersytecie Jana Kazimierza, nie tracąc przy tym kontaktu z duszpasterstwem, jako prefekci gimnazjalni lub duszpasterze parafialni⁶⁸. Z całym oddaniem kierowali oni sodalicją szkolną, formami duszpasterstwa akademickiego, żeńskich wspólnot zakonnych lub grup religijnie zaangażowanego laikatu. Zmierzając do moralnej formacji religijnej ludzi świeckich, bazowali oni na znajomości Pisma św. oraz zupełnie szczególnym znaczeniu żywej liturgii Kościoła jako podstawowej szkoły duchowości chrześcijańskiej. Przez zainteresowania liturgiczne otworzyła się nowa ścieżka, która miała prowadzić do odnowy religijnej poprzez nawiązywanie do istotnych źródeł chrześcijaństwa. Był to kierunek zorientowany na potrzebę odnowy ogólnopastoralnej Kościoła lwowskiego w rozległej terytorialnie archidiecezji.

Zainteresowania liturgiczne lwowskich katechetów uwzględniały szeroką problematykę teologiczną, którą podejmował ruch liturgiczny. W grupie tej najstarszy był kierunek historyczno-liturgiczny, który reprezentowali: abp Bilczewski, ks. S. Szydelski, bp F. Lisowski czy ks. S. Żukowski. Podejmując problemy życia chrześcijańskiego i kultu Bożego w tradycji Kościoła, byli oni

⁶⁷ Ś w i e ż a w s k i, *Wielki przetom*, s. 76, 124; P. S c z a n i e c k i, *O. Karol Oost*, Tyniec 1990.

⁶⁸ *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 1918-1933*, Lwów 1934; E. P i o t r o w s k i, *Ruch liturgiczny we Lwowie do 1939 r.*, Kraków 1974 (mps Ar PAT).

zdania, iż krytyczne badania nad historią liturgii prowadzą do zrozumienia jej obecnych form. Wiedza liturgiczna miała służyć terażniejszości duszpasterskiej i przybliżyć liturgię jako zasadniczy fenomen życia chrześcijańskiego.

Drugi nurt katechetyczo-liturgiczny był reprezentowany przez tej miary profesorów co ks. Bielawski, ks. Pechnik czy ks. Jougan, choć wszyscy członkowie ZKK byli mu w pewnym stopniu bliscy. Dwaj pierwsi stali się organizatorami oddziału ZKK, przyczyniając się tym samym do regularnego doksztalcania katechetów, przygotowania programów i pomocy do nauczania religii, a zwłaszcza redagowania na wysokim poziomie „Miesięcznika Katechetycznego i Wychowawczego” Ks. Bielawski włączył do katechetyki w sposób organiczny zdobycze psychologii i dydaktyki, akcentując także duchowe i kerygmatyczne znaczenie Biblii i liturgii w formacji życia religijnego dzieci i młodzieży. On także określił miejsce kultu Bożego w katechezie szkolnej, pisząc: „Wychowanie liturgiczne w szkole ma za cel przywrócenie żywej łączności między dziećmi a Wiecznym Kapłanem. Zakłada to troskę o zrozumienie przez dziećmi liturgii Kościoła, a następnie aktywne i pobożne uczestnictwo w niej. Przy tym liturgia jest tu rozumiana jako forma modlitwy publicznej, którą Kościół zanosi do Boga”⁶⁹ Godne podkreślenia są tu także zasługi ks. Jougana, autora szkolnych podręczników liturgicznych oraz promotora pomysłu, że nowy kerygmat o liturgii należy wprowadzić do seminariów duchownych i na wydziały teologiczne jako dyscyplinę równorzędną innym przedmiotom teologicznym. Powstanie katedr liturgiki wiąże autor ze szczególną misją kapłana: „Potrzeba studium liturgiki jest dla każdego kapłana konieczna, gdyż jako szafarz, wykonawca aktów liturgicznych czyli liturg, ma je spełniać z powagą, czego domaga się Objawienie Boże”⁷⁰

Trzecim kierunkiem w lwowskim kręgu ZKK jest nurt liturgiczno-duszpasterski. Reprezentowali go wszyscy katecheci ZKK, ale w szczególnym stopniu do jego przedstawicieli zaliczamy ks. Gerstmanną i ks. Szmyda. Pierwszy jako wszechstronny erudyta i profesor teologii pastoralnej wykładał także na uniwersytecie liturgikę w r. 1921/22. Jego zasługą było nawiązywanie ścisłej współpracy ZKK z wydziałem teologii oraz włączenie do formacji katechetów profesorów Uniwersytetu Jana Kazimierza. Z myślą o kapłanach ks. Gerst-

---

⁶⁹ *Pedagogika religijno-moralna*, Lwów 1934, s. 557. Por. M. R u s i e c k i, *Ksiądz Zygmunt Bielawski wobec nurtów w katechezie polskiej (1910-1930)*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”, 24(1977), nr 6, s. 27-42.

⁷⁰ *Podręcznik teologii pasterskiej*, s. 37.

mann zebrał wytyczne prawno-liturgiczne i stanowiska znanych autorów, dostosowując je do aktualnych potrzeb duszpasterskich⁷¹.

Typowym promotorem akcji liturgicznej był ks. Szmyd, proboszcz parafii św. Marii Magdaleny, wybitny katecheta, autor podręczników i mszalików, promotor sodalicyj, skautingu i harcerstwa, duszpasterz Akcji Katolickiej. Zasadniczą cechą jego pracy jako proboszcza 18-tysięcznej parafii było oparcie całego duszpasterstwa na liturgii. W trosce o pełny udział wiernych we mszy św. wprowadził w życie wiele postulatów ruchu liturgicznego, takich jak: udostępnienie wiernym mszalików, recytację tekstów mszalnych w czasie mszy św. dla młodzieży, uroczystą formę sumy parafialnej, śpiew gregoriański chóru chłopięcego (*schola puerorum*) podczas uroczystości kościelnych, specjalne nabożeństwo od 1 VII 1931 r. dla chorych (wraz z ks. Michałem Rękasem). Jako duszpasterz licznych grup laikatów, a zwłaszcza Akcji Katolickiej, stał na stanowisku, że formacja duchowa ludzi świeckich winna opierać się na liturgii: „Był przeświadczony, że życie wiernych, zarówno osobiste jak i społeczne, powinno zaczynać się od ołtarza i do niego prowadzić”⁷². Przez swą pracę pisarską i apostołat liturgiczny pragnął przybliżyć postać Chrystusa żyjącego i działającego w sprawowanej w Kościele katolickim Służbie Bożej.

Czwartym nurtem działalności członków ZKK był kierunek duchowo-liturgiczny, reprezentowany przez trzech wybitnych wychowawców młodzieżowy: ks. Thullie, ks. Czesznaka i ks. Szurka. Pierwszy był promotorem sodalicyj gimnazjalnej, drugi – duszpasterzem akademickiej sodalicyj studentów szkół wyższych, trzeci – ojcem duchownym kleryków w lwowskim seminarium duchownym. Jako erudyci w zakresie liturgii włączyli oni w nurt apostołstwa i formacji młodzieży ideały benedyktyńskiej duchowości i hasła rozwijającego się w ich czasach ruchu liturgicznego. Ich samych można zresztą uznać za prawdziwych pionierów i mistagogów ruchu liturgicznego na terenie Lwowa. Istotę życia wewnętrznego i duchowości ludzi świeckich widzieli oni nie w wyżywaniu się i pielęgnowaniu licznych form pobożności, ale w duchowości chrystocentrycznej, otwartej na budowanie aktywnej społeczności Kościoła. Ks. Thullie w swoim modlitewniku zwraca uwagę na ogólne wówczas zainteresowanie liturgią w Kościele: „Zewsząd podnoszą się żądania liturgii, wszędzie wyczuwa się tęsknotę za pięknem i radością modlitw Kościoła powszechnego. W całym świecie katolickim nastąpił ogólny zwrot ku liturgii.

⁷¹ *Miscellanea pastoralne*, t. I-II, Lwów 1910-1913 – t. I, s. 1-10, 20-25.

⁷² G. S z m y d, *Słowo wstępne wydawcy*, w: E. K o s t e c k a, *Kościół jako społeczność liturgiczna*, Lwów 1934, s. 7; P i o t r o w s k i, *Działalność liturgiczno-duszpasterska*, s. 279.

Dusze szukają wewnętrznej łączności z Kościołem. [...] Dając teksty modlitw i obrzędów dla zaakcentowania czaru odwiecznej liturgii Kościoła [...] mamy w niej podслуchać szept modlitwy Kościoła, wyczuć tętno jej życia, zrozumieć jej nastroje, uczucia i intencje i modlić się z nim razem *Sentire et orare cum Ecclesia*”⁷³ Przekazując swe dziełko polskiemu ludowi autor modlitewnika wyraża nadzieję, że przyniesie ono ludziom zrozumienie wewnętrznego i nadprzyrodzonego życia Kościoła, rozpali serca żarem liturgii.

Podobne stanowisko reprezentował ks. Czesznak, który całe życie liturgiczne zasadził na uczestnictwie w modlitwie Kościoła, którego ośrodkiem jest msza św. Proponował on zwrot od pobożności prywatnej do pobożności liturgicznej, jaka przeważała w pierwszych wiekach Kościoła. Swą postawą nadawał ton rozwojowi życia liturgicznego w szeregach ZKK. Świadomie i celowo rozszerzył ramy Sodalicji Mariańskiej, w której gromadziły się studentki pragnące lepiej zrozumieć liturgię mszy św.: „Liturgia jest źródłem wszelkiego uświęcenia naszego. Jako duszpasterze mamy doprowadzić do dusz ludzkich łaskę Bożą, a tą właśnie znajdujemy w liturgii”⁷⁴ – pisze ks. Czesznak.

Pogląd, że liturgia sięga do najgłębszych pokładów duszy ludzkiej po to, by ją przemieniać i oddać na usługi miłości Boga i ludzi, był także bliski ks. Szurkowi. Ona jest środowiskiem prawdziwej modlitwy. „W niej realizuje się zasada «orare cum Ecclesia», która stanowi podstawę, jak też wyraz innego wymogu, mianowicie «sentire cum Ecclesia»”⁷⁵.

Lwowscy pionierzy życia liturgią byli przekonani, że sam kierunek ruchu liturgicznego znajduje się pod wpływem i działaniem Ducha Świętego, który przemienia ciągle życie społeczności Kościoła. Uczestnicząc w aktywności miejscowego oddziału ZKK, stworzyli najstarsze środowisko liturgiczne w Polsce, zanim w Krakowie ks. Jan Korzonkiewicz (1877-1932) i ks. Michał Kordel (1892-1936) rozpoczęli w r. 1929 wydawać „Mysterium Christi” pierwsze czasopismo liturgiczne⁷⁶.

---

⁷³ *Życie chrześcijanina*, s. V.

⁷⁴ *Wyzyskanie liturgii do celów duszpasterskich*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny”, 1(1948), s. 217-229 – tu s. 224; M. R e c h o w i c z, *Pionier ruchu liturgicznego*, tamże, s. 213-217.

⁷⁵ *Ojciec duchowny i jego praca w Seminariach kleryków*, Lwów 1923, s. 53; t e n ż e, *O przepisach normatywnych dla seminariów Duchownych w Polsce*, Lublin 1926, s. 4.

⁷⁶ J. S r o k a, *L'apport de l'abbe Michel Kordol du mouvement liturgique polonais*, Roma 1972; S. K o p e r e k, *Ks. Michał Kordel w kontekście polskiego ruchu liturgicznego*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny”, 41(1988), s. 136-155; K. B e ł k o t, *Czasopismo „Mysterium Christi” (1929-1939) jako organ ruchu liturgicznego w Polsce międzywojennej*, Lublin 1991 (mps Ar KUL).

ZAKOŃCZENIE

Rozwój ruchu liturgicznego we Lwowie w trzech pierwszych dziesiątkach XX w. ujawnia paralelną cechę do europejskich tendencji skoncentrowanych na ożywieniu udziału wiernych w kulcie Kościoła jako podstawowego źródła ich formacji. W odróżnieniu jednak od zachodnioeuropejskich kręgów ruchu liturgicznego, którego pulsującymi centrami były opactwa benedyktyńskie, w Polsce promotorami tego nurtu byli duchowni diecezjalni. We Lwowie byli oni związani z lokalnym oddziałem ZKK, a rekrutowali się spośród pastorałistów wydziału teologicznego miejscowego uniwersytetu. Ta grupa profesorów, a jednocześnie czynnych prefektów gimnazjalnych, była przekonana, że zarówno w dziedzinie katechezy, jak i w liturgii otwarcie na żywe doświadczenie kultu Bożego stwarza nowe szanse dla duszpasterstwa i apostołskiej aktywizacji ludzi świeckich w Kościele. Samo zaś kształtowanie nowych form liturgicznych winno być oparte na solidnej wiedzy o naturze liturgii i jej społecznej funkcji w budowaniu społeczności Kościoła. Lwowscy pionierzy ruchu liturgicznego otrzymali formację pastoralną na wydziałach teologicznych Rzymu, Austrii i Niemiec, a później wzbogacali swe doświadczenie liturgii przez kontakty z duszpastersko otwartymi opactwami benedyktynów belgijskich. Funkcję łącznika pełnił tu ks. Kornilowicz dobrze zorientowany w europejskich trendach liturgicznych, a bliski myśli samego o. Beaudouina oraz duchowego animatora katolickiego ruchu młodzieżowego w Niemczech ks. Guardiniego. Lwowscy pionierzy ruchu liturgicznego byli świadomi, że odnowa życia duchowego wiernych powinna objąć nie tylko nowy stosunek do Eucharystii i czynne uczestnictwo we mszy św., lecz również udział w życiu sakramentalnym i wspólnocie oficjalnej modlitwy Kościoła.

THE LVOV CATECHETICAL MILIEU AND THE ORIGINS
OF THE LITURGICAL MOVEMENT IN POLAND

S u m m a r y

The liturgical movement in Poland was not promoted by the Benedictine abbeys, for the renewed foundation of Tyniec took place in 1939. The most ancient milieu, wherein the ideas of the liturgical movement gained recognition, was the Circle of the Association of Priests Catechists established in Lvov in 1899. The Circle assembled secondary school catechists, professors from the Theological Faculty of

the Jan Kazimierz University in Lvov and pastors for adolescents and students. In 1899 it numbered twenty priests, and in 1914 about one hundred. Professor Władysław Jougan (1855-1942), author of textbooks on liturgy, history of the Church and dogmatic theology for religion instruction, was the chairman of the Circle. Its vice-chairman was Fr. Aleksander Pechnik (1854-1935), a catechist and from 1907 onward editor-in-chief of "Gazeta Kościelna" (The Church Paper), and in the years 1911-1921 editor of "Miesięcznik Katechetyczny i Wychowawczy" (Catechetical and Formative Monthly). The Association accepted the proposal put forward by Fr. Jougan and concerned the unification of religion instruction and liturgical practices in similar types of schools. The point was to start and end religion classes with a prayer, to say Sunday masses for children and adolescents, to organize retreats during Lent with confession and solemn Communion. Following Pius X, Archbishop Józef Bilczewski (1860-1923), pastoralist Zygmunt Bielawski (1877-1939) and Stanisław Żukowski (1881-1935), specialist in homiletics, lay stress on the preparation to the First Holy Communion. To liven up the participation in mass, Bielawski, Kazimierz Thullie (1885-1957) and Gerard Szmyd (1885-1938) prepared mass-booklets for adolescents and adults. The latter two authors, starting from 1924 onward, propagated low masses for students from the "Regeneration" association and secondary school youth. The dialogue masses were supported by Fr. Władysław Kornilowicz (1884-1946), a liturgist from Lublin University who recommended them to the Lvov friends of the work of Lambert Beaudouin and Romano Guardini. It was also he who promoted the idea of translating the Missal written by Gaspar Lefèbvre OSB, the work started by Fr. Adam Bogdanowicz (1898-1939) in 1924 and carried out by the Sisters of the Immaculate Conception from Jazłowiec near Lvov. The Missal was published in Brugge in 1932 by the Beyart Brothers. The pastoralist Adam Gerstman (1873-1940) recommended teaching Liturgy in theological seminaries and at theological faculties, a knowledge different from liturgical rubrics. Fr. Józef Winkowski promoted the Marian Sodality in secondary schools, stressing that apart from self-formation young people should take an active part in masses and in religious life. The genuine pioneers of the liturgical movement in Lvov were: the promotor of the sodality Thullie, the academic pastor Fr. Karol Czesznak (1882-1944), and the spiritual father in the seminary, Fr. Stanisław Szurek (1885-1964). It was them who conducted formation of young people in the spirit of the liturgical movement, adhering to the liturgical apostolate and classical theologico-liturgical literature.

Translated by Jan Kłós